

FONTOSABB SZÓRVÁNYLELETEK A MÁFI GERINCES-GYŰJTEMÉNYÉBEN

(6. közlemény)

KRETZOI MIKLÓS

A rétegtani szempontból említésre méltó gerinces szórványleletek közül itt hármat ismertetünk; az első dunántúli oligocén képződményeink korkérdéséhez szolgáltat új adatot, a második az egerium sztratotípus-lelőhelyének faunáját egészíti ki egy gerinces indexfaj-előfordulással, míg a harmadik a Duna visegrádi pliocénkori áttörésének újabb rétegtani bizonyítékát nyújtja.

Új hörcsöglet a dunántúli oligocénből

A Dunántúl ÉK-i részén elterülő oligocén képződmények alsó, korábban édesvízi összlet, újabban a HANTKEN M.-től (1868) átvett elnevezéssel „szápári“ összlet néven említett tagjából, a teresztrikus kolluviumból — a rendkívül gazdag bodajk—kajmáti előfordulást (ÉHÍK 1929, KRETZOI 1955, FÖLDVÁRI-VOGL—KRETZOI 1961) nem is említve — több helyről került a felszínre gerinces, pontosabban ősemlős-lelet (KRETZOI 1940, 1952, KRETZOI in JÁMBOR et al. 1971), melyek kisebb-nagyobb valószínűséggel a képződmények középső-oligocén kora mellett tanúskodnak. A legújabb, eddig nem ismertetett lelet a Magyarpolány Mp-39. sz. mélyfúrás 582,9—583,0 m mélységközéből származik, ahonnan BERNARDT B. mintavételéből KROLOPP E. iszapolta ki a szóbanforgó leletet: két *Cricetida* fogat. Az anyag vizsgálatra átengedéséért mindkettőjüket köszönet illeti.

Az oligocén Ny felé kiterjedt ingressziójának egyik legtávolabbi pontjáról származó lelet rétegtani szerepén túlmenően ősföldrajzi szempontból is érdekes. Ezért alábbiakban ismertetem itt a — különben őslénytanilag is fontos — leletet.

Eucricetodon (*Pomelimys** n. sg.) *bakonyensis* n. sp.

I. tábla 1—2

H o l o t í p u s : MÁFI-V. 12 686 — M¹sin

T í p u s l e l ő h e l y : Magyarpolány Mp-39. sz. fúrás, 582,9—583,0 m.

T í p u s - r é t e g é s k o r a : szápári (?) összlet, rupéli.

A h o l o t í p u s m é r e t e i : 2,10—1,40 mm.

* NICOLAS-AUGUSTE POMEL (1821—1898) emlékének, akinek 1853-ban felállított oligocén *Cricetida*-taxonjait (*Myarion* nemzetség, *M. antiquum*, *musculoides*, *minutum*, *angustidens* és *Cricetus musculus* fajok) az utókor az eredeti vizsgálati anyag későbbi elkallódása miatt elvetette. Ugyancsak POMEL volt az, aki az első átfogó harmadidőszaki teresztrikus (gerinces-)sztratigráfiát alkotta (POMEL 1853).

Diagnózis: Közepes méretű Eucricetodon-faj zömök, brachiodont M^1 -gyel, melyet a domború linguális perem, vaskos, kerek belső kúpok, ezeket lefűződt belső peremeiket összekötő, hosszú, egyenes hosszgát, hosszú mesolof mellett protoconus-hátsótaraj-tüske, vaskos, de egyszerű parastylus (anteroconus) jellemez — és különíti el a nem ismert két fajcsoportjától.

Összehasonlítás: Az oligocén Cricetodontidák — bár nem képeznek önmagukban zárt rendszertani egységet — a miocén hörsögféléktől élesen eltérnek. Ezt a különállásukat gyakorlatilag 1925-ig, vagyis S. SCHAUB alapvető monográfiájának megjelenéséig semmi sem mutatta. Ebben az alapvető munkában a baseli kutató Paracricetodon és Heterocricetodon néven különít el egy sor oligocén — alsó-miocén fajt a későbbiektől — nem említve a már eredetileg is teljesen különállóként leírt három Melissiodon fajt. Egy további csoportot azonban elődeihez hasonlóan meghagy a Cricetodon nemzetségben.

40 évi szünet után L. THALER (1966) ezt a csoportot Eucricetodon néven önálló nemzetséggé választja el a Cricetodon nemzetségben megmaradt fajoktól (a miocén alakok zömét közvetlenül előtte, 1964-ben V. FAHLBUSCH Democricetodon és Megacricetodon nemek alatt különíti el a Cricetodon s. str.-tól, azonkívül mások további fajokat választottak még le az eredeti „nagygenusról”). Két évre rá (THALER 1968) egy további nemzetséget állít fel, a Pseudocricetodon-t, diagnózist azonban sem erről, sem az Eucricetodon-ról nem ad; csak jelzi, hogy eltérő evolúciós vonalat képviselnek, melyek diagnosztikus elválasztása még nehézségekbe ütközik.

Ebben az értelemben új fajunk egyszerűbb, brachiodont-conodont felépítésű fogazata, valamint domború linguális pereme révén kétségkívül az Eucricetodon csoporthoz sorolandó, anélkül azonban, hogy az ebben összefoglalt fajok két evolúciós vonala közül bármelyikbe besorolható volna. Ezért szükségesnek mutatkozott, egyelőre alnemzetség-szinten — amivel az Eucricetodon-hoz való nagyobb hasonlóságát érzékeltetjük — elválasztani az ismert, bár elég rosszul elhatárolt oligocén alakoktól. Az elkülönítés alapja elsősorban a feltűnően hosszú, egyenes, a proto- és metaconus elülső, illetve hátsó diagonális élettől határozottan lefűzőtt hosszgát, illetve a jól fejlett mesoloph mellett fellépő — csak M^2 - M^3 esetében ismert — kis másodlagos bordácska. Ezek mellett a részben progresszív jellegek mellett feltűnő a fog általánosan igen primitív felépítése (az anteroconus leszámításával igen rövid, zömök forma, brachiodont-conikus kúpok stb.), ami egyaránt az önálló evolúciós vonal mellett szól.

Bár új taxon sztratigráfiai vitákban általában gyenge érv, az itt leírásra került Cricetida általános primitív jellegeivel jól illeszkedik bele az oligocén hörsögfélék legprimitívebb, középső-oligocén — korai-felső-oligocén alakjai sorába.

Ha végigtekintünk az eddig innen leírt alakok során, azt látjuk, hogy az egyik Eomyida, a gannai *Metomys noszkyi* az Eomys nemzetséggel részben párhuzamos, de jóval ősbibb jellegű alak (KRETZOI 1955); a másik, a suri *Pseudotheridomys (Anomegodus) baconicus* a nemzetség különlegesen primitív képviselője (KRETZOI in JÁMBOR et al. 1971); a Pusztavámról ismertetett Cricetida, a *Heterocricetodon (Alsocricetodon) telonii* végül az ugyancsak középső — felső-oligocén Heterocricetodon nemzetség egy igen primitív — talán oldalági — képviselője (uo.). Ezért leszögezhetjük, hogy a dunántúli oligocén sorozat alsó tagját képviselő szápári képződményeket a rupéliába, a ronzonei faunaszint felső részébe helyezhetjük.

Potamotherium-lelet Egerből

BÁLDI T. legutóbb Egerben járva, a Wind-téglagyárból, az egerien sztratotípus-lelőhelyéről ősemlős-végtagcsontot gyűjtött. Meghatározásra való átengedéséért köszönet illeti. A lelet — egy felkarcsont-diafizis — taxonális ismereteinket nem gyarapítja, első előfordulása azonban a Kárpát-medence ősemlős-faunáját bővíti, másrészt viszont mint sztratotípus-faunájának tagja, szintén kiemelt jelentőségű előfordulást képvisel. Ezért adatát rögzítenünk kell.

Potamotherium vuletoni (E. GEOFFROY 1833)

Vizsgált anyag: MÁFI-V. 12 687; bal humerus diafizise.

Az oldalt jellegzetesen lapított, hatalmas delta-tarajú felkarcsont eltéveszthetetlenül egy igen magasan specializált vidraféle alakhoz tartozik, amilyent gyakorlatilag csak egyet ismerünk: ez az oligo-miocén elterjedésű, gazdag leletanyagai révén teljes anatómiai felépítésében feltűnően jól ismert *Potamotherium vuletoni*. A lelet mind méreteiben, mind alakjában beleillik a faj variációs körébe, így viszonylag hiányos megtartása mellett is biztosan volt meghatározható.

A faj gyakorlatilag minden előzmény nélkül jelenik meg, mint a maga fejlődési irányában a mai vidráknál is sokkal magasabban specializált, magas fejlettségű ragadozó. Bár számos kísérlet történt a faj továbbélésének, illetve a belőle leszármazott felső-miocén taxonok kimutatására, egyelőre biztos utód nélküli, az akvitáni végével eltűnt fajnak kell elkönyvelnünk, mint ahogy a katti előtti előfordulását sem ismerjük (VIRET 1929).

Időbeli elterjedésének ismert kezdő- és végpontja a katti eleje és az akvitán vége, időben tehát pontosan az egerien időtartamát tölti ki. Miután egri új előfordulása éppen a sztratotípus-lelőhelyről való, nem érdektelen, hogy az egyetlen innen előkerült emlősmaradvány fajtöltője az emelet időtartamával egyező.

Felső-pliocén orrszarvú-lelet Rákosról

1979 novemberében PÉCSI M. akadémikus az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete térképezésénél az év őszén begyűjtött ősemlős-leletre hívta fel a figyelmet, melyet volt szíves meghatározásra átengedni. A lelet önmagában talán nem is érdemelne meg az irodalomban való külön említést, rétegtani — és ebből következő paleohidrológiai — jelentősége azonban megkívánja, hogy röviden foglalkozzunk vele.

A kérdéses lelet a Budapest keleti részén É—D irányban lefutó kavics — homok vonulat alsó, kékesszürke homok kötőanyagú, kisebb szemű kavics-tagjából származik. Röviden a következőkben ismertetem.

Stephanorhinus megarhinus (DE CHRISTOL 1835)

I. tábla 3—4

Vizsgálati anyag: MÁFI-V. 12 688 — Jobb oldali calcaneus, felületén helyenként görgetettség nyomaival, különben teljesen ép.

Méretei: teljes hossza 139 mm, szélessége 79 mm, a corpus keresztmetszete 63 × 41 mm.

A lelet méreteiben, arányaiban, alakjában teljesen megegyezik a felső-pliocén nagytetű orrszarvújának sarokcsontjával, viszont mind méreteiben,

mind arányaiban jól eltér az alsó-pleisztocén — középső-pleisztocén *S. etruscus*-ától, de a középső- és felső-pleisztocén két orrszarvújától, a ritka *Procerorhinus hemitoechus*-tól, illetve felső-pleisztocénünk nagyemlőstől, a *Coelodonta antiquitatis*-tól is, vagy a *Stephanorhinus jeanvireti*-tól, mely karcúságával és kisebb méreteivel tér el. Ugyanígy aligha jöhetnek itt tekintetbe az alsó-pliocén alakok.

A faj kettős rétegtani jelentősége: 1. csak a felső-pliocénben élt (nem tisztázott, de itt nem lényeges, hogy élettartama mennyire terjedt át a rusciniumból a csarnótanumba is) és 2. mint kora egyetlen európai orrszarvúfaja, nem tévesztendő össze más, vele egykorú, de nagyobb időbeli elterjedésű alakokkal.

A rákosi előfordulás igazi jelentősége azonban nem korhatározó szerepében van, a kavics-összletből — a faj korábban gyűjtött fogain kívül — ismerünk ugyanis néhány, a felső-pliocénre éppúgy jellemző emlősfajt (*Anancus arvernensis*, *Parabos* sp., *Dolichopithecus rusciniensis* stb.), melyek eddig is megnyugtatóan igazolták e kavics — homok sorozat felső-pliocén korát.

Ezzel szemben a rákosi lelet újra és most már kényszerítően veti fel a problémát: ha igaz, hogy a Budapest K-i peremsávjában elterülő, a fedőben vörös kötőanyagú durvakavicsrétegekből, fekjében viszont szürke homokos köztesanyagba ágyazott kisebb szemű kavicsokból álló üledéktest alsó tagja felső-pliocén korú, akkor foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy tényleg alsó-pleisztocén-e a Duna mederkialakítása, illetve áttörése a Visegrádi-szoroson. Ha ugyanis elfogadjuk e folyóvízi kavicsok pliocén kora mellett SCHAFARZIK és VENDL (1929) megfigyeléseit, melyek szerint a „pliocén” kavicsok alsó részén gyakoriak az andezitgörgöttek (1929, p. 156., 97. ábra) és azt a megállapításukat, hogy a kavicsanyag „túlnyomórészben fehér szemcsés kvarc, de mellette fehér kvarcít-pala is található. Azonkívül előfordulnak még színes kvarcfelecségek, vörhenyesek, kékesek, sőt feketék is. . . Egyéb kőzetek a violás kvarcporfír, a gránit, a gránit-gnájsz, csillámos gnájsz, a granulit és pegmatit, amelyek nagyrészt alpesi eredésűek és Ausztria területéről valók; kisebb részben pedig honiai . . .” (l. c. p. 155.), akkor a kavicsok ugyanúgy dunaiak, mint a felettük települt „pleisztocén” kavicsok — csak emezek, mint fluvio-glaciális lehordás eredményei, sokkal nagyobb szeműek (ugyanakkora transzport mellett is!).

Ezzel a pliocén „Duna” kérdése tulajdonképpen el is dőlt. Hogy mégis újra szóba hozzuk, annak egyetlen oka, hogy újra vitatottá vált. Úgy hisszük, ellenérvek hiányában pillanatnyilag valamennyi ismert tényadat a pliocén eredet mellett szól.

IRODALOM

- ÉHİK Gy. 1929: A szápári Anthracotherium. (The Anthracotherium valdense szápárensen. subsp.) — Állatt. Közl. 24. 1—2. pp. 77—81. (magy.), 116—120 (Eng.), 1 ábra.
- FÖLDVÁRI-VOGL M. — KRETZOI M. 1961: Kritische Untersuchungen über die Anwendbarkeit des Fluorverfahrens. — Acta Geol. 7. pp. 13—28. 1 Abb.
- HANTKEN M. 1868: Jelentés a magyarhoni barnaszéntelegek átkutatásának eredményéről. — Magyarh. Földt. Társ. Munk. 4. pp. 40—47.
- JÁMBOR Á. — KÖRPÁS L. — KRETZOI M. — PÁLFALVY I. — RÁKOSI L. 1971: A dunántúli oligocén képződmények rétegtani problémái. (Stratigraphische Probleme des Transdanubischen Oligozäns.) — Földt. Int. Évi Jel. 1969-ről, pp. 141—153 (magy.), 154 (dtsh), 1 ábra.
- KRETZOI M. 1940: Alttertiäre Perissodactylen aus Ungarn. — Ann. Mus. Nat. Hung. 33. pp. 87—97. Taf. 3.

- KRETZOI M. 1952: Új Eomyida a Bakonyból. (New Eomyid from the Bakony Mountains.) — Földt. Közl. 82. pp. 88 (magy.), 88–89 (Eng.).
- KRETZOI M. 1955: Milyen őssallatok éltek hazánk területén? (A Magyar Föld ősséletmaradványai.) — TIT Útmutató 19. pp. 1–20.
- POMEL N. A. 1853: Catalogue méthodique et descriptif des Vertébrés fossiles découvert dans le Bassin hydrographique supérieur de la Loire, et surtout dans la vallée de son affluent principal, l'Allier. — Ann. Sci. Litt. Industr. Auvergne, 25. pp. 337–380 (Sep. 1852), 26. pp. 81–229 (1853).
- SCHAFARZIK F. — VENDL A. 1929: Geológiai kirándulások Budapest környékén. 1–343. p.
- SCHAUB S. 1925: Die hamsterartigen Nagetiere des Tertiärs und ihre lebenden Verwandten. — Abh. Schweiz. Pal. Ges. 45. pp. 1–114. Taf. 1–5.
- THALER L. 1966: Les rongeurs fossiles du Bas-Languedoc dans leurs rapports avec l'histoire des faunes et la stratigraphie du tertiaire d'Europe. — Mém. Mus. Nat. Hist. Nat. C. 17. pp. 1–195. Pl. 1–27.
- THALER L. 1968: Rongeurs nouveaux de l'Oligocène moyen d'Espagne. — Palaeovert. 2. 5. pp. 191–207, Fig. 1–9.
- VIRET J. 1929: Les faunes de Mammifères de l'Oligocène supérieur de la Limagne Bourbonnaise. — Ann. Univ. Lyon, N. S. 47. pp. 1–328. Pl. 1–31.

I. tábla — Plate I

Eucricetodon (Pomelimys n. sg.) bakonicus n. sp. — M¹ sin.

1. Rágófelületi kép — Kauflächenbild (36×)

2. Buccális nézet — Seitenansicht (18×)

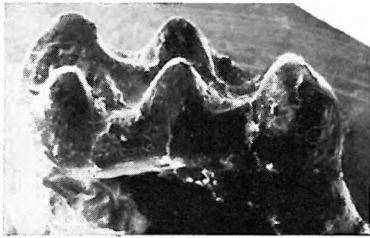
Stephanorhinus megarhinus (DE CHRISTOL) — Calcaneus dext.

3. Kívülről — Aussenansicht (0,7×)

4. Belülről — Innenansicht (0,7×)

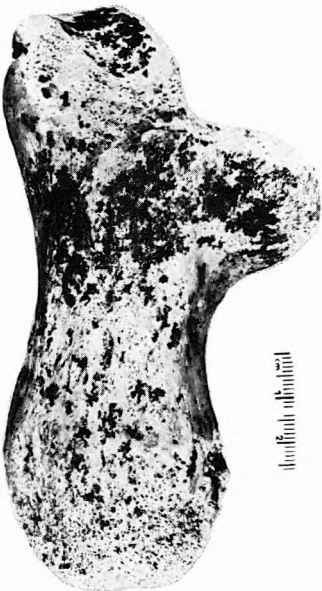
1—2. Stereoscan felv. MÁFI

3—4. Fotó PELLÉRDY

2

3

szárazföldi állat

4

szárazföldi állat

WICHTIGERE STREUFUNDE IN DER WIRBELTIERSAMMLUNG
DER UNGARISCHEN GEOLOGISCHEN ANSTALT

(6. Mitteilung)

VON

M. KRETZOI

Drei Säugetierfunde werden hier von verschiedenen Fundstellen bekanntgegeben, die z. T. als paläontologische Objekte, z. T. aber als Funde stratigraphischer Bedeutung veröffentlicht werden.

Der erste Fund ist ein Cricetiden-M¹ aus dem — wohl mitteloligozänen — Liegenden der transdanubischen Oligozän-Transgression (NO Transdanubien), aus einer Tiefbohrung bei Magyarpolány geschlämmt wurde. Es handelt sich um eine neue Evolutionslinie der Eucricetodon-Gruppe oligozäner Hamster, der kurz folgend charakterisiert werden kann:

Eucricetodon (Pomelimys n. sg.) bakonyensis n. sp.

Tafel I, Fig. 1–2

H o l o t y p u s : MÁFI-V. 12 686; M¹ sin.

T y p u s l o k a l i t ä t : Magyarpolány, Tiefbohrung Mp-39, Tiefe 582,9–583,0 m.

G e o l o g i s c h e s A l t e r : Rupel.

D i a g n o s e : Mittelgrosse Eucricetodon-Art, mit massiv gebautem, brachyodont-rundhöckerigem M¹, an dem der gerade, besonders lange, so gegen Proto-, wie Hypocon abgeschnürte Längsgrat, schwach, aber deutlich ausgebildeter vorderer Mittelsporn, sowie besonders stark konvexer Innenrand gegen eine Eingliederung in eine der zwei Eucricetodon-Artengruppen spricht.

Die allgemeine Primitivität des Zahnes bürgt für ein eher mittel- als oberoligozänes Alter, was einen weiteren Beweis für die rupelische Altersstellung dieser terrestrisch-fluviatilen Liegendserie des transdanubischen Oligozän-komplexes liefert.

Der zweite Fund — eine Humerusdiaphyse von *Potamotherium valetoni* (E. GEOFFROY 1833) ist das erste Vorkommen der Art, bzw. Gattung aus Ungarn und ausserdem — nachdem es von der WINDT-schen Ziegelgrube in Eger, also von der Stratotypen-Fundstelle des Egerien stammt und exakt die Zeitspanne bevölkerte, die dem Egerium (Chatt-Aquitän) entspricht — von besonderer Bedeutung ist.

Der dritte Fund, ein Calcaneum von *Stephanorhinus megarhinus* (DE CHRISTOL 1835) (Tafel I, Fig. 3–4), stammt aus dem hohen Schotterkörper im O der Hauptstadt, von Rákoskeresztúr und verleiht diesem Schichtenpaket sicher oberpliozänes Alter, was für die Alterstellung des Donaudurchbruches bei Visegrád, bzw. oberpliozänes Alter des frühesten Schotterkegels der Donau am NW-Rand der Grossen Ungarischen Tiefebene von Bedeutung ist.